

ВІННИЦЯ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті проаналізовано життя Вінниці в період гетьманату П. Скоропадського в квітні-листопаді 1918 р., 100-річчя якого відзначається в Україні у 2018 р. Подано огляд газет, з яких мешканці міста могли дізнатися про урочистості з нагоди відкриття державного українського університету в Кам'янці-Подільському та їх реакцію на цю подію. Розглядаються культурне життя та місцеві антигетьманські сили.

Ключові слова: Вінниця, гетьманат, Кам'янець-Подільський, університет, професура, культурне життя, дії влади, більшови-ки, монархісти.

До весни 1918 р. широким верствам населення України вже набридли революція й хаос. 29 квітня 6500 делегатів Хліборобського з'їзду в Києві віддали свої голоси за нащадка українського аристократичного роду Скоропадського.

Після цього прихильники гетьмана майже без боротьби оволоділи усіма державними установами в столиці та на периферії. У Вінниці, наприклад, переворот виявився у тому, що начальник міської міліції Іван Мартиновський випустив оголошення, в якому зазначалося: «Повідомляю мешканців міста Вінниці в тім, що вся влада на Україні належить Гетьману всієї України Павлу Скоропадському, котрого визнано військовим командуванням германським та австро-угорським, і виявившого готовність у випадку необхідності підтримувати тут владу своєю збройною силою і суворо карати за непідкорення цій владі, в повнім єднанні з українською адміністрацією» [1, арк.1]. В місті на той час проживало 60 тисяч мешканців [2].

Прийшовши до влади, П. Скоропадський чи не найперше приступив до реформування місцевих владних органів. Замість посад губернських та повітових комісарів вводилися губернські та повітові старости, які були представниками центральної влади на місцях.

Неоднозначна ситуація була з обранням місцевого повітового старости: після відмови від посади представника партії конституційних демократів Павла Ренненкампаф Вінницький повіт лише 24 травня дістав свого старосту (ним став лікар А.Р. Левченко).

Ще раніше було сформовано Вінницьку міську управу, яка не функціонувала аж з 20 вересня 1917 р. Це сталося на засіданні міської думи 29 квітня 1918 р., де й було обрано керівництво управи. Очолив міську управу колишній директор Вінницького громадського банку А.Р. Фанстіль [3, с.133].

30 травня міська управа працювала вже на повну силу. Цьому немалою мірою сприяв і розподіл обов'язків між її членами. Зокрема, питаннями народної освіти, бібліотек, оренди земель та лавок займався В.В. Боржковський; фінансами, податками, метричними єврейськими книгами, посімейними списками,

пивними та рейнськими погребами – Я.М. Волошин; квартирно-військовими справами, міліцією, пожежною командою, театром – Л.А. Дугоєнцький; працею, підприємствами, трамваєм, водогоном, ломбардом, друкарнею, ремонтами, видачею дозволів на будівництво, мостами, тротуарами – П.С. Казанасмас; благоустроєм міста в санітарному плані, обозом, бульварами, садами, притулками і бійнями – М.П. Омельченко [4, арк.142].

Значних змін у цей час зазнає і система правоохоронних органів. Замість міської міліції у червні була створена Державна варта, яка безпосередньо підпорядковувалася Міністерству внутрішніх справ, а не міському самоврядуванню. Очолив Державну варту у Вінниці С.А. Мончинський.

За новим законом для служби у Державній варті встановлювався віковий ценз – 23 роки. Варто також відзначити, що територія міста була розбита на 11 округів, до кожного з яких, окрім службовців Державної варти, прикріплювалося по 40 австрійських жандармів.

Новостворені правоохоронні органи одразу ж активно зайнялися боротьбою з різного роду бандитизмом. Цьому сприяв і наказ губернського старости від 1 червня 1918 р. про необхідність усім мешканцям Поділля негайно здати зброю. Усі попередні дозволи на зберігання та носіння зброї були чинними до 15 червня 1918 р. Виконуючи цей наказ, на початку червня 1918 р. міська варта спільно із австрійцями (4 роти солдат, 60 піших та 40 кінних жандармів) провела облаву в районі Замостя. В результаті цієї акції було затримано близько 60 злочинців, у яких вилучено значну кількість грошей та зброї.

З метою стабілізації внутрішнього становища у місті 14 травня було видано наказ, за яким без дозволу губернського старости заборонялося проведення будь-яких з'їзтів та зборів. Згодом, 6 червня, без аналогічного дозволу були заборонені різні гуляння, вечірки, вистави, концерти, бали та інші велелюдні заходи. Досить часто порядок у місті забезпечувався спільними зусиллями міської влади та австро-угорського командування [3, с.133].

Більшовики не могли змиритися із втратою своїх позицій. На початку червня 1918 р. вони створили губревком, який координував та спрямовував роботу партизанських загонів (військовим керівником повстанського руху був І. Ткачук, учитель за професією). Вони закликали до посилення агітаційної та збройної боротьби проти гетьманського уряду та його австро-угорських і німецьких союзників. Слід сказати, що таким настроям об'єктивно сприяла поведінка гетьманських союзників, які великими партіями вивозили з України відібране у селян зерно та промислову сировину. У відповідь підпільні більшовицькі осередки України організували загальний страйк залізничників (14 липня – 20 серпня 1918 р.), який зачепив і Вінницю. До цього через місцеву станцію потяги за розкладом рухались до Одеси, Києва, Волочиська. Діяла вузькоколійка на Бердичів та Гайсин [5]. Одночасно із страйком залізничників Всеукраїнський центральний військревком готував у серпні

проти гетьмана та його союзників збройне повстання. Проте у середині серпня у Вінниці та інших містах Поділля відбулися масові арешти (керівника повстанських загонів у Вінниці Я.П. Тимощука та ін.). Незважаючи на арешти, вже у вересні 1918 р. більшовики знову посилюють свою активність, ведуть антиурядову агітацію та створюють підпільні загоони [6, с.35].

Окрім більшовиків, на Поділлі у березні 1918 р. з'являється нова політична сила – російсько-монархічна організація «Общество Красной точки». Це товариство, яке опиралося на офіцерів російської армії, виступало як проти української держави, так і проти союзницьких військ. Центр цієї організації перебував у Вінниці, а філії – в Брацлаві, Журавлівці, Рахнах та Літині. Виконавчий комітет товариства очолював Константинів, начальником карального загону був штабс-капітан М. Огнев. Крім цих осіб, під прокламаціями товариства також досить часто підписувався член виконавчого комітету І. Советніков [7, арк.96].

На жаль, гетьманська влада досить часто вдавалася і до репресій щодо українських патріотів, особливо до колишніх членів Центральної Ради та представників таких національних партій, як есери та соціал-демократи.

Все таки масштаб та характер репресій при гетьманському режимі не йшли у жодне порівняння з більшовицькими репресіями. До того ж заарештовані за наполяганням громадськості невдовзі були звільнені із в'язниці (зокрема, Відібіда – 30 червня, а Кошмак, Мельниченко та Бунт – 5 липня) [3, с.134].

Досить плідною у цей період була робота органів міського самоврядування. Так, міська дума з метою усунення дефіциту свого бюджету 19 травня 1918 р. ухвалює рішення про взяття безпроцентної позики в розмірі 200 тис. крб у Брацлавського повітового земства [8, арк. 206].

Іншою постановою, від 27 червня 1918 р., дума на підставі закону від 25 січня 1918 р. встановила у торговельно-промислових закладах 8 годинний робочий день, а також святковий відпочинок для їхніх працівників.

У цей же час у місті значно поживляюється кооперативний рух. Ще у 1915 р. виник і успішно діяв Подільський союз кредитних і ощадно позичкових товариств (з 1918 р. – Подільський Союзбанк). У 1918 р. він об'єднав 146 кредитних та ощадно-позичкових товариств Подільської губернії з круговою відповідальністю до 40 млн. крб. Виплата річних за внесками складала від 4 до 6%. Головою Ради Союзбанку був відомий громадський діяч Й.Ю. Лозінський, почесним головою Ради – письменник Д.В. Маркович, головою правління – П.П. Відібіда.

Крім цього, у Вінниці у липні 1918 р. було засновано також «Вінницьке кредитне і торговельно-промислове на паях товариство». Головним ініціатором створення цього товариства був бухгалтер міського банку К.С. Титоренко.

У серпні з ініціативи голови єврейської громади міста утворився 2-й союз пекарів, який об'єднав понад 40 членів. Від цієї

події виграло насамперед міське населення, оскільки значно збільшилась кількість пунктів відпуску хліба за картками.

На фоні розвитку та заохочення приватної ініціативи міських мешканців влада вживала усіх можливих заходів для боротьби зі спекуляцією продуктами харчування та предметами першої необхідності. З цією метою у Вінниці 18 липня 1918 р. була створена Тимчасова комісія для боротьби зі спекуляцією під головуванням вінницького повітового старости П.М. Гусакова [3, с.134].

Одним з головних завдань, яке стояло перед тогочасною міською владою, була також проблема охорони здоров'я. Особливої актуальності вона набирала у зв'язку із поширенням епідемії тифу. Тому дума на своєму засіданні 3 червня 1918 р. прийняла постанову про відкриття у Вінниці інфекційного відділення при міській лікарні на 30 ліжок.

На той час у місті необхідно було відкривати нову лікарню, оскільки Пироговську лікарню реквізував для своїх потреб 514-й угорський корпус. Саме з цієї причини дума і прийняла 11 липня 1918 р. постанову про відкриття у Вінниці лікарні на 110 ліжок в приміщенні колишньої Вознесенської лікарні (відкрита з 1 серпня 1918 р.). Передбачено також, що стаціонарна допомога, амбулаторні поради і, по можливості, медикаменти та перев'язки будуть безплатними. Крім цього, було запропоновано, щоб під час відкриття лікарні дати одній з хірургічних палат назву «палата імені доктора А.І. Малиновського». Старшим лікарем міської лікарні обрано доктора К.Р. Новинського.

Згодом, 9 серпня 1918 р. дума вирішує відкрити амбулаторню приймальню на Малих Хуторах.

Ще одним важливим рішенням міського самоврядування в галузі медицини була постанова думи від 8 жовтня 1918 р. про встановлення нічних лікарських чергувань. Передбачалося влаштувати пункт для таких чергувань на Замості [3, с.135].

У період гетьманату міське самоврядування чимало уваги приділяло і проблемам культурно-освітнього розвитку населення. Наприклад, міська дума на засіданні 14 вересня 1918 р. ухвалила рішення про створення шкільних рад, які керували б навчально-виховним процесом у нижчих школах. До складу такої ради входило 5 гласних від думи та 7 представників від спілки учителів. Функції ради зводились до розробки різних проєктів з народної освіти, загального контролю над підвідомчими міському самоуправлінню навчальними закладами, затвердження програм, визначення тривалості навчального року, розпорядку і тривалості навчального дня, визначення, переміщення і звільнення учителів та завідувачів навчальних закладів, розгляду скарг на дії педагогів та шкільної адміністрації тощо [3, с.135].

Важливе місце у системі тогочасної освіти займали також народні університети, метою яких було дати «найпотрібніші знання більш широкому колам і за вдвоє коротший термін». Вперше такий університет було відкрито 5 жовтня 1917 р. у Києві. Наступного року вони діяли вже у Вінниці, Полтаві, Сумах та Чернігові, а в 1919 р.

– в Кам'янці-Подільському. До цих університетів приймалися бажаючі без вступних іспитів. Щоправда, студентом міг стати лише той, хто мав освіту не меншу початкової та віком старший 15 років. До того ж навчання було платним (50 крб на місяць) [8, арк.97].

Не меншого значення тогочасне керівництво народної освіти надавало і збереженню культурно-історичної спадщини нашого народу. Загалом, у 1918 р. Міністерство народної освіти асигнувало на збирання та охорону археологічних пам'яток 3 млн крб. За його ініціативою питання охорони пам'яток історії та культури розглядалося і на засіданні Вінницької міської думи 14 травня 1918 р. Тоді ж, після доповіді голови Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ващенко (згадане Товариство мало в своєму розпорядженні різних архівних документів на 100 тис. крб), а також ґрунтовних дебатів, дума постановила виділити для облаштування майбутнього музею приміщення в Мурах [9]. Важливу роль у створенні музею відіграли члени вищезгаданого Товариства охорони культурно-історичних пам'яток Поділля Г.В. Брілінг, В.Ф. Коренів, Ю.С. Александрович, О.А. Бодунген, О.С. Андреев, С.І. Слободянюк-Подольян та ін.

Окрім музейної справи, започатковувалась і архівна. Ініціатором її творення на Поділлі виступило командування II Подільського корпусу. Зокрема, згідно з наказом командира корпусу від 14 липня 1918 р. при штабі його помічника було сформовано окремий відділ для збору і сортування військово-історичного майна. 26 липня тимчасовий штат військово-історичного відділу приступив до виконання своїх обов'язків, а у жовтні був затверджений командиром корпусу Петром Ярошевичем. Головою військово-історичного відділу 31 липня 1918 р. було призначено сотника Володимира Копилова, діловодом – Володимира Карловського, урядовцем – Марію Вікул. З 19 вересня відділ перебував у готелі «Пасаж» на Миколаївському проспекті [3, с.136].

Основним періодичним виданням цього періоду у Вінниці була щоденна російськомовна газета «Слово Подолии», яка почала виходити з 15 травня 1918 р. Редактором її був О.П. Баранов. Цього року вийшло також два номери гумористично-сатиричного журналу «Красный Смех» [3, с.136]. Для селян з метою «політичного виховання» видавався двотижневий журнал «Село» [10, с.59].

Вінничани отримували з Києва «Державний вістник», «Нову Раду», з Кам'янця – «Голос Подольской церкви», «Русский голос», «Подольская мысль», «Подільські губернські відомості».

«Державний вістник» познайомив місцевих обивателів зі складом професури на чолі з Іваном Огієнко, яка направлялась до новоствореного Кам'янець-Подільського державного українського університету [11]. Вінничани мали змогу ознайомитись з програмою урочистостей, біографіями професорів, вітанням гетьмана і законом про заснування університету в газеті «Свято Поділля», надрукованій до цієї події. Характерно, що вміщені поздоровчі телеграми, всі з населених пунктів сучасної Вінницької області: Вінниці, Гайсина, Новосілки Ольгопольського

повіту, Теси Літинського повіту. Вінничанин Сидір Дармонд писав: «Позаяк у нас на Поділлію засновують український університет у м. Кам'янці, що радісну і довгожданну славу звістку вітаєм і від душі бажаєм університетові як найкраще працювати на користь рідного краю. Тим людям, котрі працювали на відкриття у нас державного університету, щиро дякуем. Тепер можна сподіватись кращої будучини і процвітання нашій державі» [12].

Цілий підвал про заснування вишу присвятила газета «Голос подольской церкви» [13]. «Подольская мысль» під заголовком «Gaudeamus» надрукувала велику статтю українською мовою «Іван Огієнко. Професор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету» [14]. Не залишилась осторонь і «Нова Рада» з матеріалом «Відкриття 2-го українського університету» [15]. Відгукнулись на цю подію «Слово Подолии» та «Жизнь Подолии», яка друкувалась в Могилеві-Подільському [16].

17 жовтня 1918 р. мешканці Вінниці в приміщенні Польського дому могли зустрітись із відомим польським художником професором К. Кржижановським, який того ж дня читав лекцію на тему «Творчість Матейка». У Вінниці професор Кржижановський перебував не просто як гість: йому була доручена реставрація картин у місцевому костюлі. У себе на батьківщині гість був відомий не лише як художник, твори якого виставлялись за кордоном, але й як драматург (його п'єса «Перелом» ставилась на багатьох європейських театральних сценах) [17, с.235].

Товариства «Просвіта» у 1918 р. вже розгорнуло свою активну діяльність. Містилося воно в приміщенні Народного дому, мало свою бібліотеку, кінотеатр та утримувало ідальню для учнів української гімназії. Осередок «Просвіти» створили також лікарі і співробітники Вінницької психіатричної лікарні [18, с.69].

У ці важкі для культури часи в місті діяло декілька видавництв: при шкільному відділі Подільського губернського земства, потім відділі народної освіти Подільської губернської народної управи, кооперативне видавництво «Наука», Подільська філія Всеукраїнського державною видавництва. Найбільші здобутки серед них мало видавництво Подільського товариства «Просвіта» [3, с.136].

Багатим і різноманітним на події в період гетьманату було також театральне і музичне життя міста. З числа багатьох місцевих та заїжджих театральних колективів, які у цей період працювали у Вінниці, варто відзначити насамперед українську трупу Павла Прохоровича, яка поставила на вінницькій сцені п'єси «Нещасне кохання» Манька, «Безталанна» Карпенка-Карого, «Чайка» Фокіна (за мотивами однойменної п'єси А.П. Чехова), «Глитай або ж павук» Кропивницького, «Лісова квітка» Яновської [19].

На концертних майданчиках міста виступали відома польська співачка Вількошевська, королівська угорська фронтова трупа під керівництвом Детідера Івані, струнний оркестр 309 гонведського піхотного полку, виконавець циганських романсів В.Д. Шумський і відомий бас Цесевич, оперна співачка Савченко, виконавиця російського романсу петроградська співачка М. Тобук-Черкас.

Гастролювали також артисти київських театрів Кручиніна та «Інтермедії», американська єврейська трупа [3, с.137].

Все такі вінницьких слухачів приваблювали насамперед кращі твори у виконанні місцевих митців. Так, вечір української пісні, який проводив місцевий хор під керівництвом Я. Бартка 14 жовтня 1918 р. у Білому залі думи, зібрав повний зал публіки. На концерті хор виконав твори «Сійтеся, квіти» К. Стеценка, «Коломийка», «Козаченьку, куди йдеш?» М. Лисенка та цілий ряд інших [20].

У період гетьманату у Вінниці існував також свій кінематограф. Щоправда, на цей час у місті залишилися лише три великі кінотеатри: «Експрес», «Патеграф» та «Ампір». Певне поживлення у життя місцевих любителів кіно вніс театральний діяч В.Й. Скарський. 13 жовтня 1918 р. він відкрив у Вінниці власну кіностудію (того ж дня у ній розпочалися вступні екзамени). Для читання лекцій у студії В. Скарський мав намір запросити таких відомих майстрів екрану, як В. Холодна, М. Горячева, В. Максимов, В. Полонський та О. Руніч.

Кіностудія В. Снарського розпочала зйомки міста та його околиць. Відзнята стрічка демонструвалася у місті з 15 жовтня 1918 р. [20].

У вересні солістом-скрипалем петроградської консерваторії Б.А. Мироненком була спроба відкрити консерваторію. Бажаючи вчитись могли звертатися в готель «Франсуа» до діловода А.В. Мазаракія [21]. Проте на початку листопада 1918 р. певна економічна стабілізація та культурне піднесення в країні змінюються загостренням внутрішньополітичної обстановки і починається доба Директорії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), Ф. Р. 1196. Оп. 1. Спр. 22.
2. Слово Подолини. 1918. 27 липня.
3. Вінниця. Історичний нарис. Вінниця, 2007. 304 с.
4. ДАВіО. Ф. Д. 262. Оп. 1. Спр. 29.
5. Слово Подолини. 1918. 18 жовтня.
6. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. Одеса, 1972. 328 с.
7. ДАВіО. Ф. Р. 1196. Оп. 1. Спр. 32.
8. ДАВіО. ф. Д. 262. Оп. 1. Спр. 29.
9. Шлях. 1919. 18 жовтня.
10. Віктор Приходько. Під сонцем Поділля // *Вінниця у спогадах: у 3 т.* Вінниця, 2017. Т. 2. 936 с.
11. Державний вісник. 1918.
12. Свято Поділля. 1918. 22 жовтня.
13. Голос подольської церкви. 1918. 29 жовтня.
14. Подольская мысль. 1918. 22 жовтня.
15. Нова Рада. 1918. 24 жовтня.
16. Жизнь Подолини. 1918. 25 жовтня.
17. Зофія Потоцька. Вінниця в 1918 р. // *Вінниця у спогадах: у 3 т.* Вінниця, 2017. Т. II. 936 с.

18. Яцюк О.С. Діяльність товариства «Просвіта» в місті Вінниці у 1918-1920 рр. // *Вінниця – 630. Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції*. Вінниця, 1993.
19. Слово Подолии. 1918. 12 липня.
20. Слово Подолии. 1918. 16 жовтня.
21. Слово Подолии. 1918. 26 вересня.

А. К. Лысый

Вінниця во время гетьманата П. Скоропадского

В статье проанализирована жизнь Винницы в период гетьманата П. Скоропадского в апреле-ноябре 1918 г., 100-летие создания которого отмечается в Украине в 2018 г. Излагается обзор газет, из которых жители города могли узнавать о торжествах по случаю открытия государственного украинского университета в Каменец-Подольском и их реакцию на это событие. Рассматриваются местные антигетьманские силы

Ключевые слова: Винниця, гетьманат, Каменец-Подольський, університет, професура, культурна жизнь, действие власти, большевики, монархисти.

K. Lysy

Vinnitsa during Hetman P. Skoropadsky

The article analyses the life of Vinnitsa during the days of the Hetman P. Skoropadsky in april-november 1918. An overview of the newspapers from which the inhabitants of the city could learn about the celebrations on the occasion of the University's opening in Kamianets-Podilskyi, their reaction to this event was presented. It speaks of the Bolsheviks and Russian monarchist.

Key words: Vinnitsa, hetmanate, Kamianets-Podilskyi, university, professorship, actions of the authorities, culture life, periodicals, Bolsheviks, monarchists.

Отримано: 16.08.2018

УДК 314.1:353.8(477)«1941/1943»

С. В. Маркова

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ (1941–1943 рр.): ПЕРЕДУМОВИ, ОБСТАВИНИ, НАСЛІДКИ

В статті аналізуються окремі стратегії виживання на окупованих територіях Кам'янець-Подільської області (теперішньої Хмельниччини) у роки Другої світової війни. Охарактеризовано особливості повсякдення громадян УРСР наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. З'ясовано, що у перші місяці гітлерівської окупації краю у частини мешканців не викликали відторгнення окремі маніпулятивні гасла нацистських пропагандистів, зокрема «відродити Україну», вирішити «земельне питання», організувати «священний хрестовий похід проти більшовизму». В Україні нацистські ідеологи активно намагалися схилити до співпраці молодь, колишніх селян-одноосібників, членів родин репресованих, прихильників ідей